

Tomaž Mastnak

VZHODNO OD RAJA: CIVILNA DRUŽBA POD KOMUNIZMOM IN PO NJEM

(Državna založba Slovenije, Ljubljana 1992)

V 70. letih se je v vzhodni srednji Evropi" začela oblikovati nova demokratična opozicija. V nasprotju z opozicijo iz 60. let, ki je proti komunistični stvarnosti postavljala komunistične ideale, se je nova opozicija (komunističnim) idealom odpovedala. Za novo opozicijo je bila razlika med civilno družbo in državo nujni pogoj demokracije (26). Ko je bila v družbah vzhodne Srednje Evrope ta razlika sproducirana, jim ni bila več dosegljiva le demokracija, temveč (skozi njo) tudi možnost **kontroliranega** izhoda iz komunizma.

Med vsemi komunizmi je jugoslovansko kombiniranje karizmatične oblasti in samoupravljanja najbolj temeljito onemogočalo konstituiranje civilne družbe. Zaradi tega so bile v tem primeru možnosti za 'gladek' izhod iz komunizma načeloma zelo omejene. V sklepnih fazi semodestrukcije jugoslovanskega komunističnega sistema (v 80. letih) je bila znotraj nekdanje federacije civilna družba učinkovito prenovljena le v Sloveniji, zunaj Slovenije pa je obstajala le še na Kosovu (106). Drugod je 'zamužala'. Ko pa se je ob dokončnem zlomu komunizma podedovana 'fuzioniranost' družbe in države v Srbiji regenerirala v obliki fašiziranega komunističnega gibanja, kontroliran izhod iz komunizma za največji del Jugoslavije po definiciji ni bil več mogoč ...

Predmet Mastnakove analize je proces **kontroliranega** zapuščenja komunizma. Problem, s katerim se sooča, je **revolucioniranje** tega procesa, ki je doseglo vrhunec v dogodkih leta 1989.

Nadzorovano zapuščenje komunizma naj bi zagotovilo **evolucionistična** strategija boja za demokracijo. Ta strategija je, v nasprotju s pričakovanji, 'proti' inducirala **revolucionizem**, torej 'aktivno načelo totalitarizma' (Kolakowski), z njim pa tudi učinke, ki jih je hotela 'ukiniti'. Kaj je bilo 'narobe' s to strategijo?

Prvič, določeni fundamentalistični 'prijemi' so se pojavljali že na ravni opozicijskega konceptualiziranja bodoče politične skupnosti. V tej točki je bila edino izjema slovenska različica koncepta civilne družbe - sprožila so jo nova družbena gibanja, politično "udejanila" pa ZSMS. To pojmovanje civilne družbe "je merilo na predstavniško demokracijo in nasprotovalo sleherni - ne le delavskorazredni - substancialistični definiciji demokracije. Ena temeljnih postavk je bila, da je demokracija formalna, ali pa je ni' (60-61).

V drugih okoljih je demokratična opozicija želela 'nekaj več': bodočo politično skupnost si je zamišljala v terminih gledanja čez parlamentarno demokracijo; konceptualizirala jo je s stališča univerzalistične kritike moderne civilizacije. Kuron je predlagal kombiniranje parlamentarnega sistema in neposredne demokracije (109), Havel pa je ugotavljal, da je parlamentarna demokracija lahko le prehodna rešitev, cilj sprememb 'posttotalitarnega sistema' pa mora biti demokracija ponosnih in odgovornih članov polisa (to pa pripadniki industrijske porabniške družbe znotraj tradicionalne parlamentarne demokracije še zdaleč niso). Havlov prijem je bil fundamentalističen: koncipiranje nasprotovanja komunizmu kot spopada med resnico in lažjo, med dobrim in zlom, je demokratično opozicijo ('antipolitično politiko') povzdignilo v izključnega

(in izključujočega) agenta resnice, v resnico samo. Tako je 'fundamentalizem s človeškim obrazom' - sproduciral sprevrnjeno podobo komunistične politike. Paradoksalno v tem procesu je da je prav poznokomunistična oblast - zaradi svoje odtujenosti od družbe - generirala razliko med civilno družbo in državo, opozicija pa je s svojim fundamentalističnim nabojem 'merila dejansko na ponovno zabrisanje te razlike': delovala je kot kal nove total(itar)nosti (134).

Drugi vzrok revolucioniranja procesa (kontroliranega) zapuščanja komunizma je bila (nefleksibilna) nepolitičnost/antipolitičnost strategije boja za demokracijo. Nepolitično evolucionistično gibanje je praviloma učinkovito spodnašalo temelje komunističnega političnega sistema, tako spodnesenega političnega sistema pa ni znalo 'predelati': ker politike ni pozitivno konceptualiziralo, podvojitve v samega sebe in **politično** družbo ni zmoglo, brez politične družbe pa tudi produktivna restrukturacija političnega sistema ni bila izvedljiva. "Kar je to gibanje sproduciralo, je bila potlačena politična družba v okrnjeni civilni družbi" (88). Potlačena političnost okrnjene civilne družbe je 'izbruhnila' na plano kot 'revolucija'.

Tretja točka generiranja revolucionizma je bila narava - struktura moči - civilne družbe same. Realno obstoječa civilna družba je bila politično in demokratično nerazvita; vsebovala je "nekaj tistega, na kar so znanstveni socialisti nalepili slabšalno oznako lumpenproletariat, (...) marginalne mestne sloje, ruralne pavperje in polproletarce, (...) politično in ekonomsko zatrto in obubožano provinco ipd. Te družbene sile so se, ko so spregovorile, artikulirale v grobijanskem populizmu" (158). Manjši del tovrstne civilne družbe je na Slovenskem v začetku 80. let uprizoril totalitarizem od spodaj (izkušnja 'neposrednodemokratičnega' zatiranja mladinske subkulture). Nedemokratičnost civilne družbe pa ni bila le monopol njenega tradicionalnega segmenta. Tudi demokratična civilna družba je bila nagnjena k nedemokratičnosti (konflikt znotraj alternativne scene v prvi polovici 80. - 'etablirani' alternativci versus 'hard core scene'). Še več, 'demonški' potencial civilne družbe se 'v čisti obliki' kaže, če civilna družba ostane brez države: Srbi na Hrvaškem so zgovoren primer skupnosti, ki je zaživela kot **neovirana** civilna družba (142).

Kombiniranje vseh naštetih 'dejavnikov': tendencijsko fundamentalističnih konceptualizacij strategije boja za demokracijo, dosledne apolitičnosti demokratične opozicije ter avtoritarizma civilne družbe je povzročilo prelevitev evolucionističnih strategij zapuščanja komunizma v 'revolucije 1989'.

Z 'revolucijami 1989' je civilna družba postala država, prišla je na oblast (140). Ob tem prehodu sta bili vprašljivi tako civilna družba kot 'zasedena' oblast. Ne le da je civilna družba razpolagala z izvirnimi avtoritarnim potencialom, bila je, ker se je strukturirala kot protiutež totalitarizmu, dejansko njegov "zadnji artikulirani - četudi negativen - izraz" (171). Po drugi strani je bila oblast, ki jo je ta monolit zasedel, znotraj sebe še preveč neizdiferencirana: zapuščeni prostor komunistične oblasti je definirala funkcionalna nerazmejenost med temeljnimi področji državnega delovanja. Prav tovrstna 'dezorganiziranost' političnega prostora pa je bila medij nadaljnega 'izginjanja' razlike med državo in civilno družbo. Načeloma je omogočala generiranje politike pokomunističnega populizma: mobiliziranje (v obliki primitivnega antikomunizma) totalitarizma civilne družbe, ustvarjanje alianse med avtoritarizmom neotradicionalistične oblasti in tradicionalne civilne družbe ter poosebljanje te politike v karizmatičnem voditelju (192-196).

Skratka, 'realno obstoječi nesmisel' civilne družbe na oblasti je nosil v sebi močne protidemokratske potenciale (141). S prelevitvijo civilne družbe v politično družbo se je 'spotoma' zabrisala **razlika** med civilno družbo in državo. In ker je prav ta **razlika** med civilno družbo, ki postavlja meje državi, in državo, ki kroti nasilje in destruktivnost civilne družbe, nujni pogoj demokracije, je njeno izginotje onemogočalo konstituiranje demokratske politike.

Civilna družba se je pod komunizmom artikulirala v okviru programa nacionalne emancipacije. Gre za nacionalizem, ki je 'izvirno' meril "bolj na suverenost kot na teritorialno določeno ekskluzivistično skupnost kake etnije"; bil je pragmatični politični program zagotavljanja izhodišča za vstopanje v integracijske procese (za katere so njegovi protagonisti menili, da so v njihovem interesu) (198-199). Ob tej pragmatični politiki je kulturniški nacionalizem afirmiral nacionalno identiteto (narodno bit), nacionalno državo pa je dojemal kot jamstvo za ohranjanje te identitete. Maloštevilni med kritiki tega nacionalizma so razkrivali inkompatibilnost 'magične ideologije narodne biti' in civilne družbe (utemeljene na načelu ustvarjalnega **posameznika**, ki oblikuje svojo lastno resnico). Opozarjali so, da bi gentilizem, kot ideologija zemlje, krvi, prednikov... domovine..., mogel postati eden od virov totalitarizma (Kermanuer) (63).

Pragmatični nacionalizem je "formula" realiziranja ljudstva v politično skupnost. Če se realizacija politične skupnosti zablokira, se pragmatični nacionalizem spreobrne v fundamentalizem. In Zahod je prav z aplikacijo svoje načelne 'antinacionalistične politike' na Vzhodu onemogočal politično realizacijo ljudstev Vzhodne Evrope. Na ta način je 'induciral' (tendenčno) oblikovanje **narodnih** skupnosti (204). Narodna skupnost pa je 'ponarodelo ljudstvo', njen cilj je substancionalističen in totalističen: brezkompromisna uresničitev najvišje vrednote - narodne biti kot ekskluzivistične etnije.

V jugoslovanskem primeru se je Zahod proti nacionalizmu bojeval s politiko ohranjanja razpadajočega imperija. Na ta način je ustvarjal konstelacije, ki so inducirale nasilni konflikt med nacionalizmi in imperijem. Dejansko je omogočil spopad med trdim jedrom imperija (suverenovo vojsko) in ljudstvom/narodom. Zahod je soustvarjalec jugoslovanske katastrofe.

...

Mastnak se, v dobri tradiciji artikulatorja civilne družbe, s svojo knjigo obrača na (njeno) javnost. Ker civilni družbi, ki je postala država, za branje zmanjkuje časa, je upati, da ostanki k branju nagnjene mreže civilne družbe niso dokončno potonili. Mastnakova knjiga je knjiga civilne družbe, ki ni hotela postati država.

Moje osrednje vprašanje je 'akademsko'. Zadeva koncept (z državo) **neovirane civilne družbe**. Civilna družba je relacijski pojem; lahko jo definiramo le v razmerju (z razliko) do države. To pomeni, da 'civilna družba' brez države ni civilna družba, celo neovirana ne. Če kaos, latentno ali aktivno vojno konceptualiziramo kot 'neovirano civilno družbo' (Mastnakov primer Srbov na Hrvaškem), potem uporabljamo koncept civilne družbe, ki ni v relaciji z državo. To pa je v (formalno-logičnem) nasprotju z izhodiščnim definiranjem civilne družbe... Menim, da je kaos **zunaj** pojma civilne družbe. Ni ga mogoče zajeti s pojmom civilne družbe. Podobno je, če populistično gibanje 'požre' civilno družbo in državo: to gibanje ni civilna družba, in represivni aparati, ki jih ima to gibanje 'demokratično' na voljo, niso država. Ker je protibirokratska revolucija prav po tem obrazcu 'dotolkla' državo, potem države v območju njenega delovanja ni več, tudi v zibelki antibirokratske revolucije, namreč na Kosovu ne; in če

na Kosovu države ni, tam tudi civilne družbe - ne albanske in ne srbske - ne more biti. To, kar se Albancem kaže kot zunanje, so Srbi. V nasprotju s Srbi se oni seveda ne morejo definirati kot civilna družba (državljeni), temveč predvsem kot Albanci.

Na koncu bi rad opozoril, da Mastnakova kritika **nedosledne** politike Zahoda do razpadajočega jugoslovanskega imperija implicitno razkriva presenetljivo koherentnost te politike:

Pred razpadom imperija je Zahod "frustriral" nacionalne skupnosti, ki so želele zapustiti imperij. S tem jih je potiskal v fundamentalizem, ko pa je imperij razpadel - ko je vojna že bila sprožena, je spremenil politiko: priznal je nove, z izrednim stanjem sproducirane suverene države, ostanek imperija pa je izključil iz mednarodne skupnosti. S tem je med drugim tudi legitimiral fundamentalizem, saj jih je s svojim nepriznanjem podžigal, nacionalizmu nekdanjega 'vodilnega naroda' pa je dokončno zaprl možnost reartikulacije na programu politične skupnosti. 'Vodilni narod' je, s poganjki svoje civilne družbe vred, prepustil politiki 'ponarodelega ljudstva', nacionalnega fundamentalizma. Skratka: v prvi fazi je pripomogel k preusmerjanju emancipirajočih se delov imperija v fundamentalistični nacionalizem, v drugi fazi pa je 'organiziral' 'toplo gredo', znotraj katere si je opomogla utrujena antibirokratska revolucija, tokrat kot ideologija **izključene** skupnosti. Nedoslednost Zahoda je **dosledna**. Njegovo 'nerazumevanje' nacionalizma je politika podžiganja nacionalističnih fundamentalizmov.

Miroslav Stanojević